

Hardingfelene frå Sandland

Bjørn Sverre Kristensen

Abstract

Members of the Sandland family in Kviteseid, Telemark, made during a period from the mid 1870's to the start of the 1970's more than 900 Hardanger fiddles. Their business blossomed in a time when Hardanger fiddles were highly in demand. Who may have taught the craft to the Sandland builders? What type of Hardanger fiddle may be considered as the base or prototype for the Sandland fiddles? How did they develop their market? How was the reception of their instruments in their time, and how are they assessed today? To what extent have the Sandland builders exerted influence on other Hardanger fiddle builders?

Innleiing

Sandland er ei grend i Brunkeberg, Kviteseid i Telemark. På garden Bratt-Sandland (Søndre, ”Su-Sandland”) har det i minst to slektsledd vore felemakarar. Dei mest produktive var dei to brørne, Aasmund (1854–1932) og Endre Endresson Sandland jr. (1877–1926). Også sonen til Endre, Endre Endresson Sandland (1899–1974, kalla ”Stor-Endre”) laga hardingfeler. Over eit tidsspenn på snau 100 år laga dei over 900 hardingfeler.

Aasmund, Endre og Stor-Endre (heretter kalla Sandland-karane) dreiv storskalaproduksjon av hardingfeler. Gjennom handelsferder makta Aasmund og Endre å bygge opp og halde ved like ein stor marknad som gav sandlandfelene eit sterkt namn i samtida. Tingingsbrev og anna korre-

spondanse, heidersteikn, attestar og notat, samt sandlandkaranes kontakt med spelemenn synest å bekrefte dette. Sjølve mengda av feler som blei produsert, vitnar om eit stort behov for instrument, og lista over kjende spelemenn som skaffa seg sandlandfeler, vitnar om kvalitet. Storparten av produksjonen deira blei selt på postordre. Frå siste halvta av 1920-talet, når Stor-Endre vidarefører produksjonen, verkar det som etterspurnaden for hardingfeler er på hell, og produksjonen hans er då mindre.

Sandlandkarane etterlét seg skriftleg dokumentasjon av produksjonen. Aasmund etterlét seg ei notatbok utan tittel, medan Endre etterlét seg to notatbøker: "Uptegning av mine felor fraa 1894" og "Uptegning av nokonlunde alle mine felereparasjonar og feleskrin fraa aaret 1894 og 1895". Etter Stor-Endre har slekta tatt vare på eit notat datert "Sandland 30. mars 1971", samt ei liste på 34 namn, truleg over mogelege kjøparar. Alt dette finst på Sandland-garden.

I tillegg finst det på garden eit utal tingingsbrev, nokre feler, bogar og skrin, og medaljar og attestar. Vidare har familien teke vare på heile felemakarverkstaden med reiskapar, emne, nokre ufullførte instrument, bereskrin brukt på handelsferdene og arbeidsbenken der sandlandkarane laga felelene.

Eg fatta interesse for felemakeriet på Sandland etter at eg for 8 år sidan kjøpte ei Endre-fele. Då eg freista å finne ut meir om denne fela og felemakaren, fekk eg kjennskap til verksemda på garden og til Aasmund og Stor-Endre. Med tida kjøpte eg fleire sandlandfeler og kontakta Sandland-slekta. Soleis fekk eg sjenerøst tilgjenge til kjelder som kan kaste ljøs over verksemda.

Problemstilling

- Kven kan ha vore mogelege læremeistrar for sandlandkarane? Kva for felemodell ligg til grunn for sandlandfelene? Korleis utvikla sandlandkarane marknaden sin?
- Korleis blei sandlandfelene mottekne i samtida, og korleis blir dei vurderte i ettertida?
- I kva grad har sandlandkarane øvd påverknad på andre felemakarar?

Felemakarar i Telemark

Før vi går nærare inn på sandlandfelene, kan eit overblikk over sentrale felemakarar i Telemark bidra til å sette verksemda deira i perspektiv.

Frå Telemark er det frå dei tidlegaste felemakarane bevart hardingfeler frå 1700-talet av Karl Mathiesen Rue, Kviteseid (1742–1839) og Olav Gullbekk, Seljord (1754/55–1836). I generasjonane etter finn vi John Eriksen Helland frå Bø (1790–1862), sonen Erik Johnsen Helland (1816–1868) og broren Ellev Johnsen Steintjønndalen (1821–1876).

Frå tidleg på 1800-talet går det føre seg ei tyngdepunktsforskyving i hardingfelemakeri frå Vestlandet til Telemark. Førande no blir bygda Bø med slekta Helland/Steintjønndalen. Fylgjande felemakarar i Helland-familien var aktive samtidig med Sandland-karane (1870- til 1970-talet): Gunnar O. Helland, Bø (1852–1938), Olaf G. Helland, Notodden (1875–1946), John Ellevsen Steintjønndalen, Bø (1845–1902), Knut Ellevsen Steintjønndalen, Bø (1850–1902), Knut Knutsson Steintjønndalen, Bø (1887–1969) og Jon Gunnarsson Helland, Skien (1897–1977). Desse sto samla for ein stor produksjon av hardingfeler.

Olav G. Helland etablerte felemakarverkstad på Notodden i 1896, medan sønene Knut Gunnarsson Helland og Gunnar Gunnarsson Helland emigrerte til Amerika i 1901, der dei etablerte felemakarverkstaden “Helland Brothers” i Chippewa Falls, Wisconsin. Den siste i Helland-Steintjønndalen-slekta som arbeidde i Bø, var Knut Knutsson Steintjønndalen (1887–1969), medan Jon Gunnarsson Helland (1897–1977) etablerte felemakarverkstad og musikkhandel i Skien. Blant andre hardingfelemakarar aktive på første halvta av 1900-talet finn vi Ole Evensen Bakkene, Bø (f. 1867) og Olav K. Venås, Gransherad (1877–1957). Venås blir ved sida av Olaf G. Helland rekna som ein av dei fremste hardingfelemakarane. Desse laga feler i langt mindre skala enn Helland-Steintjønndalen- og Sandland-karane. Spelemannen og Røstad-eleven Kjetil Flatin (1879–1960) frå Seljord laga derimot om lag 200 hardingfeler. Det same talet er og truleg for Jon Tjønn (1899–1966), som fekk opplæring av faren, felemakaren Hans Johnssen Tjønn (1877–1964), begge frå Tuddal. Nemnast må òg Anders A. Buen (1910– 977) og sonen Hauk (1933–) frå Jondalen.

For å få eit klarare bilete av korleis felebygginga sto i Telemark i generasjonen før Asmund og Endre, lyt ein gå til Erik Johnsen Helland (1816–1868) og broren Eilef Johnsen Steintjønndalen (1821–1876).

Erik Johnsen Helland er ofte kalt den moderne hardingfelas far, og et stort antall av de felemakerne som etterfulgte ham, tok utgangspunkt i hans hardingfelemodell og feledekor. Helland videreførte sammen med sin bror Eilif Johnsen Steintjønndalen først og fremst den eldre telemarksfela, som var ekstremt lita og høyt hvelvet, til et moderne instrument som lå nærmere samtidens ledende fiolinmodeller (Aksdal 2009 s. 127).

Kva for ideal som var førande for denne felemodellen kan oppsummerast slik: Ein lengre, breiare og mindre kvelva korpus. Som regel 4 understrengar, rosing på lok, botn og sarg som stiliserte akantusrankar, og nokre gonger med skjellegne holkilar, eit detaljert utskore og forseggjort løvehovud, nokre gonger med innlagt perlemor og som regel med gullmåla manke og krølla tunge, gripebrett og strengehaldar ornamentert med gjentakande felt av horn, bein og perlemor i eit stilisert rosemonster.

Erik Johnsen Helland og broren var mest aktive som felemakarar då nasjonalromantikken blomstra for fullt. Både spelemannen Torgeir Augundsson ("Myllarguten") og fiolinvirtuosen Ole Bull eigde Helland-feler. På denne tida gjer interessa for slåttemusikken seg for alvor gjeldande blant byfolk; Myllarguten heldt sin første konsert i Christiania i 1849, godt sekundert av Ole Bull. Ein teori om at behovet for ei modernisert og meir ljodsterk utgåve av hardingfela heng samen med at spelemennene gjer sitt inntog i konsertsalane, stemmer ikkje heilt i og med at "det var ikke før henimot 1880 at den virkelige store konserttiden i norsk folkemusikk startet" (Aksdal 2009, s. 143).

Mogelege læremeistrar

Den som starta med feleproduksjonen på Sandland, var Aasmund. Han var fødd i 1854 og levde ugift på garden, der han døydde i 1932, 78 år gamal. Endre Sandland fortel at "Aasmund dreiv litt som tømrrar og smed, men det var nok oftast felemakaren folk ville treffe".¹ Dette tyder på at Aasmund kunne fleire handverk, men det var som felemakar han var mest kjend.

Felemakaren Knut Eilevsson Steintjønndalen (1850–1902) kjem inn her. Åsmund var hjå han og lærde seg felefarging. Han betalte 200 kr for dette. Dette var ein stor sum. Det var i den tidi dei gjekk over frå dalar til kroner. Eg kunne tenke meg at han lærde noko felearbeid der òg. Ein må rekne med at det måtte vere meir enn ein gong Åsmund var hjå Knut Eilevsson, og lærde dette vidare til Endre.²

At Aasmund skulle ha betalt Knut Eilevsson Steintjønndalen heile 200 kr for å lære seg felefarging og kanskje noko felearbeid, tyder på at Aasmund arbeidde målmedvite for å lære seg handverket. Det er noko usikkert når han gjorde dette, men ut frå det Endre Sandland seier i samtalen, kan det tyde på at det var på midten av 1870-talet. *Den skandinaviske myntunion* blei nemleg oppretta av Danmark og Sverige i 1873. Landa hadde til då dalar og skilling som valuta, men gjekk over til kroner og øre. Noreg, som då var i union med Sverige, gjekk inn i myntunionen to år seinare, i 1875.³ Då var Aasmund i tjuetåra. Det var Knut Eilevsson Steintjønndalen òg, berre fire år eldre enn Aasmund. Steintjønndal-familien budde på den tida på plassen Steintjønndalen i noverande Bø. Kan Aasmund ha lært noko meir med sine vitjingar hjå Knut E. Steintjønndalen? Det er rimeleg å tru, som Endre nemner i intervjuet, at Aasmund fleire gonger må ha vore der. Då er det nærliggjande å tenke at Aasmund kan ha lært til dømes rosing av Steintjønndalen. Helland-påverknad finn ein i Aasmund-felene, til dømes i eit instrument frå 1917 registrert av Reidar Sevåg i februar 1971 på Norsk Folkemuseum: ”Hele korpus rikt dekorert med tusjroser i Hellandstil.”⁴

At Aasmund og Knut var omtrent jamgamle og hadde felles interesse i felemakeri, gjev eit godt utgangspunkt for å rekne med ein nærare profesjonell kontakt, og kan hende ei form for vennskap. Det at Aasmund gjer fleire vitjingar og betalar Knut pengar for å få del i kunnskapen om lakkering og anna felearbeid, tyder på at det likevel var eit meir forretningsmessig tilhøve mellom dei. Kan hende at Knut ikkje såg på Aasmund som ein rival, men berre som ein som var interessert i felemakeri, og som ikkje hadde ambisjonar utover det. Det var jo mange som dreiv med felemakeri i det små, og som laga til eige bruk. Knut E. Steintjønndalen, derimot, satsa målmedvite på felebygging, og ”mange regner han som den fremste felemakaren i Telemark og sannsynligvis i resten av landet på slutten av 1800-tallet” (Aksdal 2009, s. 160).

Kva for felemodell ligg til grunn for sandlandfelene?

Dette er ikkje enkelt å svare på. Ein veit ikkje kva for fele Aasmund hadde for handa då han byrja med felemakeri. Felene til Knut Eilevsen Steintjønndalen hadde heller ikkje innvendige lister, men bassbjelken var ikkje spikka ut av loket som på felene til Aasmund og Endre, så det er lite truleg at felene til Aasmund er direkte kopi av felemodellen til Knut Eilefsen Steintjønndalen. Den nolevande Endre Sandland fortel at Aasmund primært gjekk til Knut E. for å lære felefarging ”og kan hende noko meir”. Det kan då tenkast at Aasmund lærte rosing i tillegg til felefarging av Knut E., og at han på bakgrunn av dette utvikla sin eigen rosevariant. Felene til Aasmund har detaljar frå felene til Helland-Steintjønndalen, som til dømes rosing, men òg alderdomlege detaljar som å spikke bassbjelken direkte ut frå loket, i staden for å lime den på, og måten å skjefte fela på ved å lime den på sargen i staden for å felle den inn i halsklossen. Kan det då tenkast at Aasmund hadde ein annan eldre felemodell for hand då han byrja å lage felar, eller at han kopierte delar av ei hellandfele og heller bruka ”gamlemåten” når det gjaldt bassbjelke og skjefting?

Dessuten skal flere av tidens fremste felespillere ha uttrykt stor skepsis overfor den større hardingfelemodellen som Erik Johnsen Helland og til dels Ellev Johnsen Steintjønndalen utviklet (Aksdal, 2008, s. 143).

Aasmund var både tømrrar og hardingfelemakar. Han må då ha kjent til dei ulike handverksteknikkane i felemakeri. Vidare var han òg spelemann, så det er ikkje usannsynleg at han òg kjente til denne skepsisen. Kan det tenkast at desse handverksteknikkane var bevisste val av Aasmund, motivert ut frå den marknaden han ynskte å nå? På spørsmål om i kva grad Sandlandkarane tok inn andre konstruksjonsdetaljar som t.d. innvendige sarglister, svarar Endre Sandland slik:

Bestefaren min begynte med tynne listar innvendig, seint i produksjonen. Åsmund gjorde det aldri! Far min gjorde det.⁵

Ei mogeleg årsak til at Stor-Endre bruka innvendige lister, kan vere at dei ferdige korpusane utan lok som han kjøpte, truleg hadde innlagte lister.

Sjølv om Stor-Endre til ein viss grad modifiserte modellen ved at han tinga felekorpusar og monterte hardingfelelok og hals på dei, kan dette sjåast meir på som ei rasjonalisering av produksjonen i og med at han hadde felemakeriet som ein hobby i tillegg til sine andre gjeremål. Det kan vere nærliggjande å samanlikne dette med verksemda til felemakaren Sverre Sandvik (1918–1993), som ved sida av å arbeide i varehandelen laga innpå 400 hardingfeler, og som for å forenkle arbeidet laga støypte fingerbrett og strengehaldarar.

Kan hende kan vi kalle Sandland-felene for ein teknisk gamalmodig variant av modellen til Knut E. Steintjønndalen, med rosing i Helland-Steintjønndalen-stil?

Felemakarane Aasmund, Endre og Stor-Endre

Etter notatboka til Aasmund gjekk den første fela oppført til ein Olaf Askeland for kr 30. I notatboka står det ikkje noko årstal, berre namna på dei han selde til, og prisen på kvar fele. I tillegg finst få tidlege aasmundfeler tilgjengelege som vi kan lese etiketten på, så det eksakte årstalet for når Aasmund for fullt byrjar med sal av feler er altså uklart. Men ut frå opplysningane som har kome fram, er det rimeleg å anta at han starta med felemakeri på midten av 1870-talet, og kan hende byrja å selje nokre år seinare. Då er vi altså i siste halvta av 1870-talet. Eit anna moment som lyt ha medverknad i Aasmunds avgjersle om å starte med feleproduksjon, er at han òg var spelemann. ”Han lærde slåttespil av Leif Sandsdalen (1825–1896) og Olav Tjønntaul (1846–1915), far til spelemannen Jørgen Tjønntaul (1894–1985).”⁶ I ljøs av hans virke som felemakar tyder dette på at han må ha hatt god kunnskap om instrumentet, og kjennskap til spelemenn. Aasmund hadde med andre ord eit gunstig utgangspunkt for å starte som felemakar.

Det var 23 år mellom brørne Aasmund og Endre. Far deira døydde i 1887 då Endre var 10 år gamal. ”Han (Aasmund) blei som ein far for bestefar, langbestefar var bare 10 år då far hans døde, så Aasmund tok seg mykje av Endre.”⁷ Det er derfor nærliggjande å tru at det var Aasmund som lærte veslebroren opp i både felemakeri og i felespel. I notatbøkene ”Up-

Hardingele laga av Aasmund Sandland, 1915. Rosa i ein variant av Helland-stilen. I forfattarens eige.

Aasmund Sandland. Foto i Sandland-slektas eige.

tegning av mine felor fraa 1894” og ”Uptegning av nokonlunde alle mine felereparasjonar og felleskrin fraa aaret 1894 og 1895” peikar året 1894 seg ut som året då Endre i ein alder av 17 år startar med produksjon for sal. Felleskrin starta han å lage året etter. Dei sju åra mellom farens død i 1887 og Endres første produksjonsnummer i 1894 må då ha vore viktige læreår for han, med Aasmund, som då hadde om lag 20 års røynsle som hardingfelemakar, som læremeister.

Sonen til Endre, Endre Endresson Sandland (1899–1974), kalla ”Stor-Endre”, førte felemakeriet på Sandland vidare. På siste omslagssida i det før nemnte notatheftet ”Uptegning av mine felor fraa 1894” til Endre (faren til ”Stor-Endre”) står det å lese:

Felemakar Endre E. Sandland var fødd 22. November 1877, døydde 8. Desember 1926 berre 49 år gammal. Felone og reparasjonane han gjorde, er teikna upp i denne boki av han sjølv. Han var ein framifrå god felemakar, var kjent yver heile lande. Tok bronsemedalje i Kragerøy 1909 Guldmedalje i Skien 1911.

Etter min fars død helt då eg fram med felemakararbeidet under same navn og adresse.

Sandland / November 1928.
Endre Sandland

Endre Endresson Sandland jr. Foto i Sandlandslektas eige.

Dette er altså skrive på månaden to år etter at faren døydde. I eit handskrive notat i Sandland-familiens eige datert 30. mars 1971 finn vi fylgjande:

Min far Endre E. Sandland døydde 8 desember 1926. Han hadde drive felemakarbeidet i mange år.

Fekk bronsemedalje i Kragerøy 1909.

Guldmedalje i Skien 1911.

”Sandlandsfela” var godt kjent over heile landet og utanom, t.d. i Amerika.

Eg hadde arbeitt saman med min far i mange år. Helt då fram med felearbeidet etter min far under same namn og stempel. Då eg gjennom åri hev havt so mange andre gjeremål, hev felearbeidet vore ein ”hobbi” ved sida av det andre. Helst i vintermånaden.

Etter noteringar eg hev havt liggande, hev eg arbeidt:

Nye felor 100 stykke

Völingar, reparasjonar hev eg stelt i stand 150 felor.

Sandland 30. mars 1971

E Sandland.

Hardingele laga i 1910 av Endre Endresson Sandland jr. Rosa i ein variant av Helland-stilen. I forfattarens eige.

Det at han hadde arbeidd saman med faren ”i mange år”, tyder på at det var faren som lærte opp Stor-Endre i felemakeri. Dette kan òg tyde på at dei alle tre ei tid hadde parallellproduksjon av hardingfeler. Notatet syner òg at Stor-Endre ikkje har laga noko samla register over nybygg og reparasjonar, slik faren og onkelen gjorde. Det Stor-Endre her refererer til med setninga *Etter noteringar eg hev havt liggande...*, er truleg einskildoppteikningar, tingingsbrev og annan korrespondanse som slekta har tatt vare på, og den tidlegare omtalte lista på 34 namn. Det er då vanskeleg å tidfeste eksakt når Stor-Endre starta opp med produksjon, men truleg er det på første halvta av 1920-talet, medan han ennå arbeidde i lag med faren sin.

Eit anna moment ein lyt merke seg, er at Stor-Endre nemner at felearbeidet har vore ein hobby. Med dette slektsleddet er felemakeriet ikkje lenger hovudnæringa, slik den var for Aasmund og Endre. Det at Stor-Endre legg felearbeid til vintermånadene, tyder på at det er gardsarbeid eller anna sesongprega arbeid som no utgjer hovudinnteksten, og at etterspurnaden etter hardingfeler mogelegvis er på hell. Sonen til Stor-Endre, Endre Endreson Sandland jr., nemner òg i eit intervju i avisa *Varden*, gjort av journalist Olav Bøe i 2004, at ”Far var brukeleg spelemann”, så kan hende det blei noko speleinntekt på Stor-Endre òg.

Eit dokument om felemakeri knytt til Stor-Endre er frå firma Olaf T. Ranum i Trondheim datert 3. juni 1927. Der står det mellom anna å lese:

Jeg ser De akter at fortsætte med felearbeidet og takker jeg Dem for beskrivelserne av de forskjellige nummer. Det glær mig at høre at De har sat ned priserne paa felerne. Jeg gaar ut fra at det er almindelige bruttopriser De har notert og at De, i likhet med Deres far, vil indrømme mig 25% paa disse priser. (...) Som De vil ha forstaat vil jeg gennem mit blad forsøke at gjøre Deres feler enda mer kjendt rundt i landet og idet heletaget {sic.} forsøke at faa interessen op for dette vort nationalinstrument. (...)

De fotografier jeg sendte Dem i mit forrige brev maa jeg nok be Dem om at De omgaaende sender mig i retur, for jeg har bruk for samme for utarbeidelse av klichéer. (...)

Mine priser paa violinmateriale er nu gaat ned en del, og priserne paa korpusser uden dæk er nu følgende:

Nr.	<u>690</u>	<u>691</u>	<u>692</u>	<u>693</u>	<u>694</u>	<u>695</u>
Kr	5.00	6.00	8.00	10.00	12.00	16.00

Paa disse priser indrømmes De 25% rabat som felemaker.

Den profesjonelle tonen i brevet tyder på at firma Olaf T. Ranum har med ein røynd felemakar å gjere, og det året etter at faren Endre døydde. Ranum innrømmer Stor-Endre 25 % rabatt på felematerial, og forventar dei same 25 % rabatt på feler som Endre gav han. Vidare vil han ha bilete av hardingfelene til Stor-Endre med i salskatalogen sin. Det går òg fram at Stor-Endre og firma Olaf T. Ranum har kommunisert tidlegare, og at Ranum har tinga feler både frå Endre og sonen. Dette tyder på at Stor-Endre har arbeidd sjølvstendig som felemakar etter å ha fått solid trening i faget i alle dei åra han arbeidde saman med faren. Kunnskapen blei ført i slekta, frå Aasmund til broren Endre, som i sin tur førte den vidare til sonen Stor-Endre. Ut frå dette brevet kan det sjå ut til at Stor-Endre har forenkla produksjonen; han får opplyst prisen på *korpusser uden dæk* (utan lok). Ein faktura frå Ranum datert Trondhjem den 31. februar 1928 – i Sandland-familiens eige – peikar òg på det. Då tingar han 5 korpusar og 24 fiolinskruar. Det er då nærliggande å tru at Stor-Endre monterer hardingfelelok og tilsvarende hals på korpusane og ikkje lagar stillepinner sjølv lenger. Dette kan stemme overeins med notatet han skreiv 30. mars 1972 om at felearbeidet hadde vore ein hobby på grunn av mange andre gjeremål, og at han må forenkla framstillinga for å spare tid.

Kvifor feleproduksjon på Sandland?

Feleproduksjon var altså noko som låg innan rekkjavidde for Aasmund i og med at han både var spelemann og beherska fleire handverk, mellom anna tømring, og hadde lært seg noko felemakeri av Knut E. Steintjønn-dalen. Sjølv om Aasmund budde på gard, kan fleire tilhøve tyde på at garden i seg sjølv ikkje gav nok utkomme. På spørsmål om felemakeriet var eit hovudarbeid eller biarbeid for Aasmund og seinare for Endre, svarar den nolevande Endre Sandland slik: ”Det blei ein mellomting på ein måte. Gardane var så oppdela på den tidi så dei måtte ha noko anna til inntekt.”⁸

Nr. 17	Stradivarius modell, bernsteingul, fint lakert vakker form.....	Kr. 35.00
» 18	Maggini modell, rødgul, dobbel rand.....	» 40.00
» 19	Testore » lys gulbrun, lett sjattert.....	» 46.00
» 20	Montagnana modell, nøttebrun, vakker utførelse, hel bunn.....	» 46.00
» 21	Ruggeri modell, gyllen rødbrun, oiet tre.....	» 45.00
» 22	Amati » gulbrun, vakker utførelse, hel bunn.....	» 54.00
» 23	Stradivarius modell, rødgul, sjattert.....	» 60.00
» 24	Amati modell, rødgul, hel bunn.....	» 66.00
» 25	Stradivarius modell, mørk rødgul hel bunn, meget vakker.....	» 75.00

Konsertfioliner,
av merket „Tartini“.

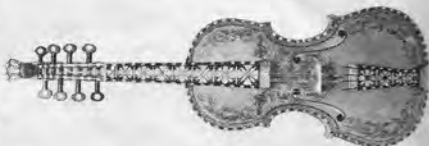
Bygget av utsøkt tre, stor tone.

Nr. 38	Stradivarius modell, gulbrun.....	Kr. 80.00
» 39	Stradivarius » rødgul, hel bunn.....	» 90.00
» 40	Stradivarius » kastanjebrun, vakker flammert.....	» 110.00
» 41	Betto-Stradivarius , gulrød, god kopi.....	» 125.00
» 42	Guarnerius modell, gulrød, vakker flammert.....	» 128.00
» 43	Vollmann » rødbrun, sjattert hel bunn.....	» 135.00
» 44	Stradivarius modell, rødbrun, vakker flammert, hel bunn, god kopi.....	» 155.00

Hardangerfeler,

arbeidet av bekjent norsk felemaker.

1	Nr. 55	Godt materiale. Gripbrett og strengeholder innlagt med perlemor.....	Kr. 80.00
2	Nr. 56	Fint, godt materiale. Gripbrett og strengeholder innlagt med perlesmor. Hvitt beninnlegg i skruene.....	Kr. 100.00
3	Nr. 57	Fint, lett, godt materiale, fint perlemors innlegg. Hvitt beninnlegg i skruene.....	Kr. 125.00
4	Nr. 58	Fint materiale. Perlemors beleg rundt lokk, hals og bunn, gripbrett og strengeholder. Hvitt beninnlegg i skruene. Meget god.....	Kr. 150.00

5	Nr. 59	Utsøkt materiale. Perlemors innlegg rundt lokk, hals og bunn. Fint perlemors innlagt gripbrett og strengeholder. Fine skruer. Ekstra god.....	Kr. 175.00
---	--------	---	------------

Tilbehør for fioliner side 7.

Strenge side 24.

Efterligninger av gamle mesterfioliner.

Ekstra vakre lakkeringer.

Nr. 28	Jacobus Stainer , sortbrun med løvehode.....	Kr. 21.00
» 29	Joseph Klotz , gulbrun, vakker utførelse.....	» 24.00
» 30	Amati , gammelgulbrun.....	» 28.00
» 31	Guarnerius , gyllenrødlig.....	» 31.00
» 32	Nicolas Amatus , mørk rødgul.....	» 36.00
» 33	Joh. Bapt. Schweizer , mørk voksgul, hel bunn.....	» 40.00
» 34	Nicolas Gagliano , mørk voksgul.....	» 60.00
» 35	Ruggeri , gullgul, fin gammel lakkering.....	» 80.00

Konsertfioliner,

lakkert med ren oljelakk efter gammel italiensk metode. Forarbeidet av utsøkt gammelt tre.

Nr. 45	Stradivarius , rødgul.....	Kr. 100.00
» 46	Guarnerius , gyllenrød, sjattert.....	» 140.00
» 47	Stradivarius , mørk, gyllenrød, hel bunn.....	» 180.00
» 48	Guarnerius , gyllenrød, herlig gammel lakering.....	» 250.00
» 49	Stradivarius , mørkerød, hel bunn, kunstmessig utført.....	» 350.00

Ekte, gamle fioliner.

Ekte, gamle, brukte fioliner finnes som regel på lager i godt utvalg fra kr. 100.— og oppover til kr. 700.—

Fioliner i $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ og $\frac{3}{4}$ størrelser.

Priser og kvaliteter som fioliner i hel størrelse. Følgende nr. føres på lager: 1, 3, 4, 7, 9, 13 og 14.

Demografiske faktorar på 1800-talet, med auka bruksdeling som resultat, gjorde utkommet av gardsdrift stadig vanskelegare:

(...)1800-talet var på mange vis ei omveltingstid i norske bygder, også i Telemark. Den kraftige folkeauken gjorde seg gjeldande over alt, og ein konsekvens av den var at det voks fram ein gruppe av såkalla *husmenn*. (Jonsson og Solberg 2011, s. 87–88).

Eit stykke på veg kunne det nok skaffast rom til fleire gjennom bruksdeling på gardane, men det var avgrensa kor langt dette kunne rekke (...) (Olsnes 1987, sitert i Jonsson og Solberg 2011, s. 88).

Dette blei nok gjeldande for Sandland-garden òg. I tillegg var garden tungdriven:

(...) Endre Endreson kjøpte garden 6. 7. 1896 for 2948 kr. / Endre g.m. Margit Torbjørnsdtr. Omland var flink felemakar (d. 1926) / Dette Sandland har omlag 18 mål dyrka jord og 7 mål innmark og 200 mål utmark. Jordet er her også noko bratt og tungdrive med låslått ein del. Husi er i bra stand. Stoga og det gamle freda buret står side om side under ei bratt ufs med løe og fjøs eit stykke undan.⁹

Dette forklarar det Endre Sandland fortel om at garden på den tida var oppdelt slik at bruksinntektene var små. Endre kjøper altså garden då han er 19 år gamal, etter to aktive år som felemakar. Då var Aasmund Sandland 42 år gamal, og vel etablert som felemakar. Dette, og at han er ugift og barnlaus, er truleg årsaka til at han ikkje overtek garden. Felemakeriet utvikla seg til å bli Sandland-brørnes økonomiske fundament.

Produksjon og arbeidsdeling

Produksjonen var organisert, likeins arbeidsdelinga. ”Dei gjorde det grøvste saman, som å hente emne frå gran. Det låg noko kolossalt med emnetre rundt om. Svartor og lønn bruka dei i botn. Lønn måtte dei kaupe.”¹⁰

Noko meir kan ein finne i eit intervju med Endre Endresson Sandland i avisa *Varden*¹¹:

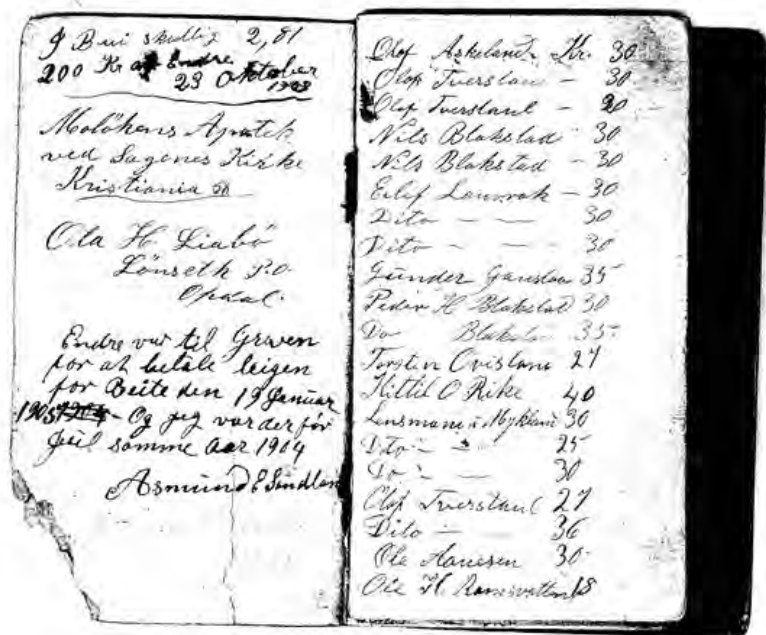
– Eg hugsar dei fortalte at far bar med seg ei liti lèrskreppe når han som smågut gjætte i heiane. Han grovspikka stillepinnar for far sin medan han traska slik omkring. / Mine forfedrar dei hogg tettåra fjellgran høgt uppe i bygda til feleloket. Og kubbane kløyvde dei i fire og let dei turke lenge før dei skar ut eigna materiale. Til botn i fela var det lønn eller iblant svartor. Dei fekk henta seg skjel frå elvemuslingar til innlegg i bruer, og sjølve bruene var laga av svart geitehorn som dei skar groper i for innlegg av ornamentikken. / Eg hugsar far heller ville ha geitehorn enn ibenholt då det kom. Han meinte det var betre å skjera i eit horn.

Det blir fortalt korleis det sto beinbetar i alle bergskorter rundt Sandland før i tida. Dette fordi dei også brukte bein – blant anna frå rein – til å pynte felene med og legge inn småbetar i ornamentikken. Og beina skulle vera så kvite som råd. Det var derfor dei sto så lenge ute i allslags vêr og vind.

Denne skildringa gjev eit godt bilete av korleis det måtte ha vore på garden då felemakeriet var i full sving. Det same gjer dei skriftlege materialet Sandland-karane etterlèt seg. Notatbøker, tingingsbrev og annan korrespondanse fortel om ei travel verksemd, og er kjelder til kunnskap både om kven som kjøpte felene og korleis dei var motteke i samtida.

Notatboka til Aasmund er i alt på 18 sider, med namn på kjøparar og pris på kvar fele. Samla produksjonsnummer for kvar side er sett opp øvst på sida rekna nedanfrå, frå og med andre registreringsside, til saman 366 produserte hardingfeler. Det er ikkje ført opp årstal, så det lèt seg ikkje gjere å sette opp eit nøyaktig tal på kor mange feler han laga for året, men tenker ein seg at han starta med sal i 1875 og heldt på til 1925, blir det i snitt 7 feler i året.

Notatboka til Endre gjev eit meir utfyllande bilete av felemakeriet. Den inneheld 22 upaginerte sider med det som kan tolkast som produksjons- eller salsnummer på i alt 456 hardingfeler, i tillegg til namn på kjøparane, kvar dei budde, og pris. Nokre stader står det andre opplysningar, som årstal, felas kvalitet og heidersteikn for instrument. Oppteikninga startar i året

Frå notatboka til Aasmund, første og andre side.

1894. Endre heldt eit svært høgt produksjonsnivå, med mellom 11 og 29 feler i året. Det siste året han levde (1926) laga han heile 11 hardingfeler.

Både Aasmund og Endre førte òg oppteikningar over reparasjonar. Hos Aasmund finn vi einskilde innføringar mellom dei regulære byggenummer i notatboka hans, medan Endre hadde ei eiga notatbok vigd til reparasjonar og sal av feleskrin, den før nemnde "Uptegning av nokonlunde alle mine felereparasjonar og feleskrin fraa aaret 1894 og 1895". Den er på 10 sider, og inneheld 200 namn på kundar, bustad og prisar.

Stor-Endre skal som nemnt ikkje ha ført notatbok om kven som handla feler av han. Ei handskriven liste med 34 namn på folk som kan vere kjøparar, samt tingingsbrev og annan korrespondanse, er som nemnt det som er att. I notatet frå 30. mars 1971 skriv Stor-Endre: "Etter noteringar eg hev

Opptegning av mine felor fra 1894
Min første fela alle solgt

1. Middel Wi. Spindel	Fr. 10,-
2. Tull Spindel	Drunkeloy - 20,-
3. Klling By Land	- 20,-
4. Ole Nordh. Skredal	- 30,-
5. Svinning Svinland	Tring 20,-
6. Oeloh Oeloh Gardel	- 20,-
7. Svan Oeloh Gardel	20,-
8. Svinning May Satebodel	30,-
9. Svan Oeloh	Do 30,-
10. Tull Svinland	Do 29,-
11. Hans Brande	Do 27,-
12. Svinning K. Svinland	20,-
13. Gunden Lønn Tordel	30,-
14. Ein smitref (Tiler)	18,-
15. Do - - Do	30,-
16. Svinning K. Svinland (Lampel fela)	12,-
17. Tull Svan Drunkeloy	20,-
18. Hans Satebodel	Do 20,-
19. Klling Dand	- 10,-

Frå notatboka til Endre, første side.

havt liggande, hev eg arbeidt: Nye felor 100 stykke. Vølingar, reparasjonar hev eg stelt i stand 150 felor.”

Dei eldste tingingsbrev som garden har etter Stor-Endre, er frå 1928, men det er ikkje dermed sagt at han byrja med sal då. Kan hende starta han opp med det tidlegare, i og med at han hadde arbeidd saman med faren i mange år. Tek ein utgangspunkt i perioden 1928 til 1971, lagar han 100 hardingfeler gjennom dei 43 åra, eit snitt på 3 feler i året, altså eit langt lågare tal enn det vi finn hos Aasmund og Endre. Reparasjonar og vølingar ligg derimot høgt; 150, som hos Endre, som i dei 32 åra frå 1894 til 1926 han var aktiv, gjorde 200 reparasjonar. Dette stemmer overeins med det Stor-Endre skriv om at felemakeriet var ein hobby; det var enklare å reparere og vøle enn å lage nye felor frå grunnen av, sjølv om han både tinga stilte opp og korpisar utan lok.

Mykje tyder på at Sandland-brørne arbeidde kvar for seg. Dette blir understøtta av samtale med Endre E. Sandland: ”Dei arbeidde kvar for seg. Dei arbeidde side om side i verkstaden, men ikkje saman.”¹² På spørsmål om Stor-Endre òg lærte av Aasmund, svarar Endre Sandland slik:

Det var mest far sin han lærde av. Dette viser seg bl.a. i rosinga, då det er veldig lik rosing på felene til Endre og Stor-Endre, mens Aasmund har ei litt anna rosing.¹³

Aasmund og Endre arbeidde ved same benk, og ved denne benken fekk Stor-Endre si opplæring, slik faren i sin tid fekk. Dette styrker påstanden til Endre om at Aasmund og broren *laga ganske like feler*, sjølv om det nok var skilnader i detaljane, til dømes rosinga til Aasmund. Dei arbeidde tydelegvis kvar for seg på felene, men andre arbeidsoppgåver måtte dei vere fleire om, som å felle gran til emne og lage strenger. Vanlege feler hadde dei og inne til reparasjon. Arbeidet var tydelegvis godt organisert. Stor-Endre, som då han var barn, grovspikka stillepinnar, og då var den yngste generasjonen sysselsett. Då han igjen laga egne instrument, tok han utgangspunkt i rosinga til faren.

Marknaden

Dei (Aasmund og Endre) fekk mange tingingar. Det var i slutten av 1800-åra. Dei reiste på handelsferd i tidi etter våronna og fyri slåtten. Dei hadde kassar på ryggen og reiste på ferd mellom anna til Setesdal, tok bispevegen frå Fyresdal til Valle.¹⁴

Handelsferda gjekk vestover til Agder-fylka. Heimefylket Telemark, Vestlandet, Hallingdal, og Møre blir og inkludert i marknaden, det kan vi sjå av tingsbrevva. Det er nærliggjande å tru at handelsferdene var noko Aasmund starta opp med, og som Endre seinare blei med på, og at desse ferdene var viktige for å etablere marknaden, særleg i dei tidlege produksjonsåra. Etter kvart blei sal per postordre viktigare på bakgrunn av tingsbrev og anna korrespondanse med kundar. På handelsferdene knytte dei kontaktar og tok opp tingingar, og heime att på garden mottok dei ting-

ingar i brevs form. Stor-Endre, som jo overtok marknaden etter faren, har truleg ikkje reist på tilsvarende ferder, noko ein kan rekne med som rimeleg ut frå det han skriv om at felemakeriet ikkje er hovudverksemda hans, og at marknaden allereie var etablert.

For Aasmund sin del er det vanskeleg å tidfeste sal og tal på hardingfeler han laga for året, og å kartlegge nøyaktig kor i landet felene hans hamna. Etter ei vurdering basert på gjennomgang av tingingsbrev, annan korrespondanse, og internettsøk på etternamn på kjøparar, er det likevel eit stort samanfall med dei munnlege opplysingane Endre Endresson Sandland gjev om dei før nemnde handelsrutene. Prisen på aasmundfelene varierer mellom 12 og 100 kroner.

Endre sel til lokale kjøparar i Telemark, og elles for det meste til kjøparar i Setesdal, på Vestlandet, i Hallingdal og Numedal. Sala vestover stemmer her også overeins med det etterkomarane fortel om hendelsferdene; over Agderfylka mot Vestlandet. Nokre feler sender han til slekt og andre i Amerika, medan enkelte feler finn vegen nordover, til musikkhandlarar i Trondheim og Narvik og aust til Christiania. Endre selde si første hardingfele i 1894 til ein Mikkjel Veum i Fyresdal. Då var han berre 17 år gamal, men dugande nok til å legge ho ut for sal, om enn berre for 10 kroner. I prisleiet under 100 kroner held han seg fram til 1917, då Svein "Løyn-dal" i Tuddal (truleg spelemannen Svein Løndal (1864–1949) må ut med 100 kroner for byggenummer 276. I 1918 rundar han 200-kronersmerket med fele nr. 318, som blir kjøpt av ein Gunnleik N. Teigen i Numedal. Han går ikkje høgare enn denne prisen for felene sine. I dei siste 8 produksjonsåra hans ligg felene mellom 55 og 200 kroner, med ei overvekt av feler mellom 100 og 200 kroner. Det siste byggenummeret hans, 456, er truleg innteikna i notatboka av sonen, "456 Hans siste arbeid. Fela er i heimen".

Stor-Endre skriv i det før nemnde notatet frå mars 1971 mellom anna at han har gjort 100 nye feler og reparert/vølt 150. Den handskrivne lista på 34 namn på folk som kan vere kjøparar, inneheld òg namn frå Voss, Hallingdal, Hardanger, Bergen, Trondheim, Nordfjord, Kristiansand, Lillesand, Setesdal, Gudbrandsdalen, Valdres, Vormsund og Askim. Med andre ord frå dei gamle marknadsområda til Aasmund og Endre, og nokre nye stader, i tillegg til firma Olav T. Ranum, Trondheim.

Korleis svara marknaden på Sandland-felene? ”Det var mykje spurlag etter desse felene”, fortel Endre.¹⁵ Den store produksjonen til Sandland-karane og det at dei laga feler etter tingingar, syner at marknaden var stor, med stor interesse for felene deira. For å vedlikehalde marknaden var handelsferdene viktige. Då kunne dei syne fram felene, og la mogelege kundar prøvespele dei. At Aasmund i tillegg var spelemann og hadde lært opp veslebroren i hardingfelespel var truleg òg ein viktig faktor for å fremje salet. Attestar var då kjærkomne. Ein slik fekk Aasmund av spelemannen Knut Jonsson Heddi (1857–1938) frå Hylestad i Setesdal, som kjøpte tre eller fire hardingfeler av han. Attesten er datert *februar 99*. Då hadde Aasmund rundt 25 års røynsle som felemakar. Heddi peikar på gode konstruksjonsdetaljar og fortel kva han tykkjer om fela:

ATTEST

Fraa me æ aa seie at den fele, eg heve av Osmund Sandland arbeid baade den venaste og beste harangfele eg heve treft paa. I de enkle kan eg au seie at han heve vore heldig og forstende og benytte den beste material tilfangje.

Botnen heve treft i mi fele aa vere vent ove runnen med passe skraaning so runningan inkje gange tvers ive botnen. Lokji æ au av beste slagje stavvekjøvt me jamne aarvokstrær ive de heile. Myjjom kver skruve æ infatta ein okje so fela vare jamstemt ive de heile. De som fela helst vinne framum ette mi røynsle æ de at den lete (lyder) sterkare og mjukkare mykje ive de eg hae venta. So lyt eg legje ti at dei grove og fine tonar svare godt i kvoreirne, so den kan brukast ti de beste spil.

Maate de bærre lykkast Osmund og gjere fleire slike, so vi arbeie bjoe seg sjavt.

Vyrnadsfult

Knut J. Heddi

i februar 99

Den store merksemnda Sandland-felene fekk blant spelemenn, fekk og andre verknader, som den fylgjande korrespondansen syner. Blant kjøparar var det òg fleire som ynskte å få levert feler for vidaresal, og at Aasmund skal kome sjølv for å møte spelemenn. I eit brev til Aasmund datert Lian den

25/1 1900, skriv Olav O. Lian mellom anna: "(...) *Bare jeg maa faa en god fele af dig saa skal jeg prøve paa at bestille bort en del her for dig her er vist flere som vil have. (...)*" Det går ikkje fram av notatboka til Aasmund at han leverte fleire feler til Lian.

I eit brev datert 15. oktober 1900 ønskjer Olav Tverstøil at Aasmund skal kome til Åmli med to hardingfeler, for der er spelemennene Halvor Rystad og Nils T. Horverak. Horverak var født i 1867 i Bygland, og i folketeljinga frå 1900 er han oppført under "yrke" som "violinspiller", og både han og Rystad er moegelege kjøparar:¹⁶

(...) De skrev til mig i deres siste brev at de have 2 Styken Fioliner ferdige, samdt at du vil komme hen hid. Jeg har ventet paa dig, men da du ikke er ankommen saa anmodes du herved om, du vil komme denne uge, og medtage de 2 nye fioliner (...) De fioliner du sender til mig maa vere udmerket gode og fine. Den beste spellemand der er i Sætersdal er her i Amlid, Havor {sic.} Rystad og han vil vente til Fredagen muligens om du kunde komme, han vil kjøbe 1 Fiolin, men den maa ver udmerket fin og god. Nils T Horverak er her også i Amlid de holder konserter, han taler ogsaa om at kjøbe en af dig vis du kommer, og han finder at Fiolinen er god. Det var nog meget kjekt vis du kunde kom det snarest som ske kan for jeg skal jøre alt mulig at faa dem solte. (...)

Ein spelemann ved namn K. H. Vaagen skriv til Aasmund i januar 1913 at han har ei John E. Helland-fele frå 1912, og inviterer Aasmund på vitjing:

(...) Ligeledes spør de om jeg har ny eller gammel felle jeg tror begge delle den nye er arbeidet i 1912 af John E. Helland. Ja det skulde veret moro om du kom herop. Mange slaater kan jeg nok altid, men jeg har nok tapt mei til at spille. (...)

Å bytte hardingfele mot vanleg fele fekk Aasmund òg spurnad om, her ei Erik Johnsen Helland-fele frå 1866, kjøpt hjå felemakar Anders Chr. Kleven, som Torjus Randen skriv om i desember 1923:

(...) Fik se og prøve en Hardangerfele gjort av dem til Salve E Hørte Landvik.

Ligte den godt. Vilde bare høre om du har flere tilsalgs av de beste, og om du vil bytte i en almindelig 4 strengs fele. Jeg kjøpte den av A Kleven i Kristiania for 15 aar siden og gav 75.00 kr for den. Den er arbeidet av Erik Johnsen Helland Bø i aar 1866 star skrevet indi bunden. Kleven sagde det var en god fele. Den var brukt ved leiligheter paa operaen derinde. Skulde du nu have en god en til salgs sa ver saa venlig (sic.) og skriv, kan du sjønne. (...)

Spurnad om han tok imot lærlingar i felemakarverksemda fekk òg Aasmund, slik det går fram av fylgjande brev som er å finne på Sandland-garden, datert Rindalen i Nordmøre, februar 1902:

(...) Undertegnede ønsker at vide om du lærer op nogen, til at arbeide Hardangervioliner. Jeg skulde ønske at lære at arbeide Hardangervioliner jeg har seet en violin her paa Nordmøre som du har arbeidet; jeg skulde ønske at vide priserne paa dine Hardangervioliner ogsaa. Skriv til mig, om du tager en lærling eller ei, samt ogsaa paa hvilke betingelser.

Ærb.

John H. Rindøien
Rindalen
Nordmøre

Johan H. Rindøien (1864–1967) var kjend både som felemakar og spelemann, og laga både feler og hardingfeler. Han fekk første premie for fiolin på *Amtsudstillingen i Molde* i 1906 (Birkeland s. 50). Han var 38 år då han skreiv til Aasmund, og truleg ein røynd felemakar som no ville lære å bygge hardingfeler. Ifylgje Sandland-slekta tok ikkje Aasmund inn lærlingar. Det gjorde heller ikkje Endre eller Stor-Endre.¹⁷

Også Endre fekk spurnadar viktige for vedlikehald av marknaden: I eit brev datert Bergen 14/8-1914 gjev spelemannen og slåtteinnsamlaren Arne Bjørndal (1882–1965) både ros for svært jamn kvalitet på felene, og har fleire spurnadar:

Mange takk for den siste fela. Eg er svært velnøgd med baade den og alle dei andre De hev sendt meg. De laga dei so jamgode at det er merkjelegt.

Ho skal fara til Amerika i dag denne fela. Som fyrr sagt skal eg kunne selja alle dei felor, De berre kan laga åt meg. –

Og eg lyt difor be Dykk um so fort som raad er aa senda meg eit par til snarast raad.

Ein flink spelemann, som eg kjenner, vil hava ei fele til 45 Kr. Han vil ha den sers god, segjer han, og eg er viss um at De vil sende meg ei god fela aat han, for dei er gode alle dei felor eg alt hev fenge fraa Dykk. - - Men hugs at han vil hava 5 understrengjer paa ho. (5 skruar for underst.) Hugs endeleg det!

No vil eg spyrja Dykk um De vil laga ei sers fela til ein som spela med ”kjeiva”, (vinstre handi?). Ho laut lagast heilt umvendt dei andre, soleis at bjelken laag paa umvende sida og i det heile soleis at strengjan vert lagde umvendt (kvintan paa bassida og vidare dei andre etter umvendt). Dette skynar De visst, tenkjer eg? Men fyrr De tek til med aa laga ei slik fela, so skriv fyrst til meg um De vil laga ei slik fela aat meg. Denne fela skal koste 35 Kr.

No var det eit spurgsmaal: Kunde me ikkje laga det so at eg vart einehandlar for Dykkar felor paa Vestlandet? Naar De får same prisen kor som er so sku der vel ikkje vera noko ivegenfor det. Nemn dette i sær til meg med det aller fyrste. Nemn og med same kva tid eg kan venta neste fela fraa Dykk.

Betaling for sistsende fela fylgjer vedlagt med 41,00 kr.

Jaja, eg ventar snart fleire felor fraa Dykk. (...)

At Bjørndal spør om Endre kan lage ei spesialfele for ein venstrehendt spelemann, og spurnaden om å vere eineforhandlar på Vestlandet av Endre sine feler, må tyde på at Bjørndal har høge tankar om dugleiken til Endre. Då hadde Endre vore felemakar i 20 år. På denne tida dreiv Bjørndal ein kombinert tobakks- og musikkhandel i Bergen. I boka si ”Skjemt og aalvor. Visor og songar i brudlaup og lag. Tridje upplaget, 1909”, reklamerar han for verksemda si:

Arne Bjørndal
Tobaksforretning og Musikhandel
 — Hj. av Store Markveg og Muran —
Bergen.

Alle tobaksrøker og eigarar i stort utval.

Største og beste utval av:
 hardingfeleer og strengjer, felekasasur, fele-
 bogar, felestolar, harg, harpeis og heldes alt,
 som ein treng til ei fele.

Hardingfeleer arholdis av isotele beste felemakarar.
 Felorne kostar fraa 20 kr. og oppetter til 100 kr.
 Tek ogsø mot feleer til valging.

Høv ogsø tyske feleer.

Alle spelemenn kjøper sine feleer og strengjer
 hjaa meg.
 Prøver og tek ut alle felorne og strengjerne sjølv.

Munnspel i stort utval.

Sender varorne mot postuppkrav eller innsen-
 ding av pengar eller frimerke.

Skriv etter prislista!

Stort avalag til handelsmenn.

Reklame for butikken til Bjørndal.

Endre hausta heider for felema-
 keriet sitt både i brev form frå
 kjøparar og på husflidsutstilling-
 ane han deltok på. Han vann
 bronsemedalje Larvik i 1909 og
 gullmedalje Skien i 1911. Teik-
 ningar av desse medaljane pryda
 produksjonssetlane han klistra
 inn i felekroppen frå 1911. Hal-
 grim Sævre var fe- og hestehand-
 lar, fødd i 1860 i Nes i Halling-
 dal.¹⁸ Han har tydelegvis òg
 prøvd forretningstalentet sitt på
 vidaresal av hardingfeleer, noko
 som fylgjande brev datert Vik,
 5/11-1911 viser, og no viser han
 interesse for gulfela til Endre:

(...) Deres ærede brev modtog jeg igaar og sende Dem i dag Kr. 100 som betaling for den för anskrevne Fiolin. Det er ikke godt at faa solgt Fiolin her nu da jeg har solgt saa mange; men jeg har lyst til at se en Fiolin som har faat Guldmalje. Vil De sette værdi Kr 150 paa den naar De sender den. (...) Haaber Fiolinen kommer snart da jeg nu bliver nysgjerrig til jeg faar se den. (...)

Bokhandlar Olav Eikenæs i Sandane, Nordfjord har òg høyrte om dei gode hardingfeleene til Endre, og sender han 19/9-1918 fylgjande spurlag:

(...) Da det er mig fortalt at de arbeider gode violiner hadde jeg stor indteresse (sic) av at føre Deres paa lager – I tilfælde De kunde levere mig et par stykker haaper jeg at De noterer laveste pris paa Dem (...)

For Stor-Endre sin del fører han produksjonen vidare under same namn, og fleire av dei gamle kundane til faren går att. Nils N. Wintertun, Hardanger, kjøpte fele nr. 317 for kr. 125 av Endre. Namnet hans finn ein att på adresselista til Stor-Endre, likeins Halvard Tveiten, som kjøpte nr. 321 av Endre for kr 160, og Sigurd Botnen, Høyanger som kjøpte nr. 429 for kr 180. Endre hadde òg opp gjennom åra levert ein god del feler til firma Olav T. Ranum, Trondheim, så for Stor-Endre blir Ranum òg ein viktig avtakar. I salskatalogen til Ranum kan ein sjå at Stor-Endre leverer feler i 5 kvalitetar:

1. *Godt materiale. Gripbrett og strengeholder innlagt med perlemor. Kr. 80.*
2. *Fint, godt materiale. Gripbrett og strengeholder innlagt med perlemor. Hvitt beninnlegg i skruene. Kr. 100.*
3. *Fint, lett, godt materiale, fint perlemors innlegg. Hvitt beninnlegg i skruene. Kr. 125.*
4. *Fint materiale. Perlemors innlegg rundt lokk, hals og bunn, gripbrett og strengeholder. Hvitt beninnlegg i skruene. Meget god. Kr. 150.*
5. *Utsøkt materiale. Perlemors innlegg rundt lokk, hals og bunn. Fint perlemorsinnlagt gripbrett og strengeholder. Fine skruer. Ekstra god. Kr. 175.*

I tillegg til firma Ranum, som vidare sel felene hans, utgjer einskildpersonar den største marknadsdelen til Stor-Endre, som den før nemnde handskrivne lista med 34 namn indikerer. Også korrespondanse og tingingsbrev tyder på det same, men i og med at det tydelegvis ikkje finst ei samla oppteikning av produksjon og sal, veit vi mindre om kven han selde til.

Kven kjøpte felene deira?

Av nokre som kjøpte av Aasmund, kan nemnast:

Spelemannen, slåttesamlaren og komponisten Eivind Groven (1901–1977). Namnet hans førekjem på side 10 med byggenummer 203 rekna ovanfrå.

Det er uråd å tidfeste når Groven handla fele hos Aasmund, men han var nok ein ung mann då. Han betalte 40 kroner for denne hardingfela.

Knut Jonson Heddi (1857–1938), spelemann frå Hylestad i Setesdal; tre eller fire i alt. I eit tidleg byggenummer, nr. 30, førekjem namnet *Knut Hede*, som betalar kr 30 for fela. Det er uklårt om det her dreier seg om Knut J. Heddi. I tre seine byggenummer synest det å vere klårare. Då førekjem variantar av namnet. Soleis er kjøparen av nr. 265 til 50 kroner, *Knut Heddi* (s. 13), 340 til 65 kroner, *Knut Hedde*, og 364 til 70 kroner, den tredje siste Aasmund laga, *Knut J Hedde*.

Spelemannen Halvor Ørsahl (1876–1943) frå Todalen på Nordmøre kjøpte tre hardingfeler av Aasmund. Ørsahl spelte i utgangspunktet vanleg fele. ”I 1910 kjøpte han hardingfele etter Torgeir Torgeirson, sønn av Myllarguten, som holdt konsert og spilte til bryllup i Todalen. Ørsahl forstod at hardingfela var veien til en større karriere, og skaffet seg til og med bunad” (Vollsnes, s. 284). At Halvor Ørsahl skal ha kjøpt heile tre hardingfeler av Aasmund (nr. 129, 142 og 143), synest å vere godt i samsvar med sitatet referert over, men om han kjøpte aasmundfelene før eller etter 1910, er vanskeleg å vite. Han betalte 30 kroner for kvar fele.

Olav Heggeland (Hegeland); 2. Spelemannen Olav Heggeland (Hegeland) (1888–1974) frå Setesdal: 2 feler. Han betalte 25 kroner for nr. 202 og same beløp for nr. 204.

Agder-spelemannen Jens K. Mykland kjøpte 4, nr. 237 for 30 kroner, nr. 257 for 45 kroner, nr. 270 for 70 kroner og nr. 278 for 75 kroner. Ole Olsen: 1, nummer 38, 20 kroner. Det er truleg ikkje snakk om komponisten Ole Olsen (1850–1927), men musikkhandlaren Ole Olsen (1817–1905). Han var født på Hadeland, utdanna seg til skomakar, men gjekk inn i militærmusikken i Kristiania, før han reiste til utlandet for å studere fabrikkasjon av stryke- og blåseinstrument (Vollsnes, s. 305). ”I 1856 etablerte han en egen musikkhandel og fabrikk i Kristiania for produksjon og reparasjon av stryke- og messinginstrumenter” (Vollsnes, s. 305). Det er nærliggjande å tru at Olsen kjøpte ei av Aasmund for vidareasal. Kjetil (Kit-

til Løndal; 2. Løndal (1907–1987) var frå Tuddal, son av spelemannen Svein K Løndal (1864–1949, og bror av spelemennene Einar (1914–2006) og Olav (1904–1986)).¹⁹ Namnet hans førekjem på side 13 i heftet, då som *Kittil Løndal* med byggenummer 249 rekna ovanfrå, som han betalte 60 kroner for, og på side 15, då oppført som *Kjetil Løndal* med byggenummer 298, som han betalte 100 kroner for. Dette er byggenummer som ligg ganske langt ute i produksjonen til Aasmund, så det kan vera nærliggjande å tru at Kjetil Løndal har handla desse felene på 1920-talet. Då var han i tenåra eller i dei tidlege 20-åra.

For Endre sin del var fylgjande blant dei som kjøpte:

Haldor Meland (1884–1972), spelemann frå Ullensvang i Hardanger, skaffa seg to Endre-feler, nr. 262 som han kjøper i 1916 for 75 kroner, og nr. 365, som han skaffar seg i 1920 for 186 kroner. Spelemannen Knut Dahle (Dhale) (1834–1921) frå Tinn kjøper i åra opp mot 1915 i alt 4 hardingfeler av Endre, nr. 135 for 30 kroner, nr. 149 (kr. 30), nr. 157 (kr. 35), og nr. 211 (kr. 35). Spelemannen Svein Løndal (Løyndal) frå Tuddal (1864–1949, far til spelemannen Kjetil Løndal), kjøper i 1917 hardingfele nr. 276 for 100 kroner. *O & S Sataøen* frå Ål i Hallingdal er ført opp som kjøpar av 3 feler, nr. 418 i 1924, pris: kr 200, og dei to siste i 1928, nr. 425 (kr 100), og nr. 428 (kr 120). At dette dreiar seg om spelemannen Sevat Sataøen (1892–1962, Ål i Hallingdal) er truleg, men noko uklart i og med at det står *O & S*. Kan Olav Sataslåtten (1891–1971), også frå Ål i Hallingdal, òg vere kjøpar?

Fleire hallingdølar skaffar seg mange Endre-feler. Henrik Øverjordet kjøpar 5, Eirik Tufte og Lars Brusletto skaffar seg 4 og 6, medan Hallgrim Sævre kjøper opp mot året 1915 heile 18 feler, mellom anna nr. 141, fela som vann gullmedalje på Husflidsutstillinga i Skien i 1911.

Føretaket Olav T. Ranum, Trondheim, kjøpte frå og med året 1920 i alt 14 hardingfeler av Endre, medan Narvik Musikkhandel ved Lauritz Hansen i 1923 kjøpte 2. Den som toppar lista over kjøparar, er spelemannen og folkemusikkinnsamlaren Arne Bjørndal. I åra opp mot 1915 og fram til og

med året 1923 kjøper han heile 49 hardingfeler av Endre. Det er nærliggjande å tru at han gjorde dei fleste innkjøpa på vegne av spelemannslag og einskildpersonar, men òg i eigenskap av å drive musikkhandel.

Frå adresselista etter Stor-Endre kan det sjå ut til at han selde til mellom anna valdresspelemennene Harald Fylken (1910–1963) og Ola Grihamar (1910–1978), og til Erling Ivarson og Sigurd Botnen, Høyanger, som begge fekk 3. premie på kappleik i 1928 med Sandlandfeler, ifylgje brev frå Sigurd Botnen, Høyanger, datert 18/8-1928. Botnen hadde i 1925 kjøpt Endres byggenummer 429 for 180 kroner.

At så mange framstående spelemenn tinga feler, tyder på at kvaliteten på Sandland-felene på den tida måtte vere god, vidare at Aasmund og Endre etter kvart opparbeidde seg ein posisjon som hardingfelemakar som det var enkelt å tinga feler frå. Den store produksjonen deira gjorde at det alltid var feler tilgjengeleg, så tingarane trong ikkje å vente så lenge før fela kom i postoppkrav. I tillegg verkar det ikkje som felene var avskrekkande dyre; her kunne folk få gode feler til akseptable prisar. At sandlandbrørne i tillegg var spelemenn, og kjente spelemenn som hadde gått gode for felene, gjorde nok òg sitt til å halde marknaden ved like. Dette kunne Stor-Endre seinare hauste av; han var etter sonen Endres meining *ein brukeleg spelemann*.

Korleis blei sandlandfelene mottekne i samtida, og korleis blir dei vurderte i ettertida?

Samtidige kjelder tyder på at sandlandfelene fekk god mottaking i samtida, og tente som spelereiskap for både kjende og mindre kjende spelemenn. Dette syner også ein del av breva Sandland-karane mottok: Torstein Aavitsland omtalar og aasmundfelene i rosande ordelag, noko han deler med Olav Tverstøl:

Den violinen, jeg har faaet fra Dem, er et udmerket instrument i det den er let at haandtere og har en udmerket myg, deilig klang. Violinen

er udmerket arbeidet, ferniseringen, roserne og belægget er rentudsagt nydelige. Jeg kan rose mig af at have prøvd flere fiolinmakers Violiner, men jeg har ikke fundet mage til Deres hvorfor jeg vil anbefale Deres paa det bedste.

Haakedal 15 – 2 1897
Torsten Aavitsland

Det samme kan jeg ogsaa fuldt ut bevidne.
Olav O Tverstøil

Den same Olav Tverstøil skriver 9. juni 1902 eit langt brev til Aasmund, mellom anna:

(...) Jeg maa meddele dig at jeg her paa fjeldet Fredli, nylig havde besög af min Gode ven, Halvor Røystad, han kom hid for at syne mig den nye Fiolinen, ja den var Pregtig efter midt (sic) syn den beste du hidtil har arbeidet, ja du kan tro at Halvor er fornøiet med Fiolinen, jeg bad ham om han vil medele dig en udmerket og god Atest tillige saa bad jeg ham om han vil skrive i bladene om det utmerkete arbeide, og dette lofte han, at han skulde gjøre og du kan vere sikker paa at han sender dig en god Atest samt skrive i bladene, for Halvor har ledt for at udtrykke sig og före Pennen for han er en halve Dikter. Du har fået en stor Ry paa dig her i Sætersdalen for dine umerke Fioliner som jeg har hört af flere som vil faa Feler af dig. Vis jeg var med dig til Sætersdalen tror jeg at du skulde faa soldt flere styker, for jeg ved um 3, a 4 styker som har talt om at dei vil have, men de har ikke ennu sendt mig brev om bestiling. Jeg mon fortele at jeg var inde hos Ola N. Nese, Bygland og saa den Fiolinen hans, den var udmerket findt arbeidet jeg bad han om at sende dig en god attest, hvilket han lofte. Olof N. Neset har i fylla kløvdt bunnen paa den nye fine Fiolinen sin, han spurte mig vad skal jeg nu gjøre med den jeg gav ham det raad at han skulde sende Fiolinen til mesteren Osmund Sandland for at faa den i stand og jeg antager at du allerede har faaet den til Reperasjon og du for istandsete den for ham paa beste maade.

Avstanden her fra Tvedli og til Bygland er 2 mil jeg antager at jeg stragst kommer der bort over, og da kan det godt hende at en eller anden gjør bestilling paa en Fiolin folk er lidt rare det tror at dei for bere Fiolinner naar bestillingen gaar igjennem mig. Der er en spillemand i Valle som har talt om at faa en Fiolin, en Landhanler i Bygland, en paa Langerok men der er ikke enu kommet skriftelig bestilling ifra dem., men som jeg har sagt saa haaber jeg snart at sende deg bestilling. (...)

Eivind Dale, Lille Topdal, er også positiv i eit udatert brev, når han og fem andre spelemenn har ei aasmundfele til utprøving:

Har nu modtaget felen fra dem den er kommet godt fram! Og kan jeg meddele at jeg er got (sic) fornøied med arbeidet. Felen er udmerket fin. Vi var sammen 6 spelemænd da felen kom til Austenaa da maatte hun stå lydighedsprøven vi blev alle enige i, at der ikke fantes enten saa fin eller god fele i Lille Topdal.

Felen blev prøvd i alle stillinger og bestod prøven got (...).

Som du vet jelder (sic) det at faa en fele som taaler baade høi og lav stilling.

Naar du har en god fele ferdig skriv da til mig. Jeg skal anbefale deres arbeide saa vit jeg rækker! (...)

Jens O. Mykland har prøvd aasmundfela til Are Aastveit. Det same gjorde kyrkjesongaren Fr. Aneland, som spelte slåttar han hadde lært av Olav Bersland og skriv i februar 1919 mellom anna:

(...) Ja no hev eg prøva Are Aastveits fele, han fekk fela um sundagen den 9de. Det er, og vert, ei yperleg god fele, det er den beste belagte rundt, fele eg hev spela paa, so eg kan gjeva fela dei beste anbefalingar. (...) Kyrkjesongaren, Fr Aneland var hos meg en kvell, han spela daa heile kvellen, han sae det, at det var den beste fela han hadde spela paa, "Ja den fela maa du ikkje handle paa" sae han, aa det er ein god fele-kjennar. Dei slaatarne han spelar, hev han for det meste lært av Olav Bersland so du veit, det er gode saker. (...)

I brev datert 29/11 1919 skriv Gullik Teigen frå Flesberg i Numedal òg ro-sande ord. Det er tydeleg at Endre har spurt om attendemeldingar på fela:

Da jeg nu har prøva fela som du gjorde for mig saa faar jeg sende dig nogle ord da du ber mig om det.

Jeg likar ho framifrå og er meget taknemmelig derfor. Og saa er det en som har prøva ho og han og vil have ei fele hvis du kunde skaffe den om ikke saa lang tia saa ber jeg om svar og pris.

Fela du gjorde for mig er framifraa god og fint maal i saa jeg angrer ikke paa jeg kjøbte saa dyr fele. (...)

Også Stor-Endre får godord for felene sine. I eit brev datert 18/8-28 skriv Sigurd Botnen om Stor-Endre-fela til Erling Ivarson:

(...) Det er ei same sort som den Erling Ivarson fekk og den eg fekk. Du maa sjaa aa jæra dit beste, for det vart ein god reklame um han får ei riktig god fela. Den fela Ivarson fekk har faat mykje skryt av alle som har prøvt ho. Han tok 3. Premie med henne paa kapeiken. Og likeins fekk eg og ein 3 præmi. Ja du maa væra snild aa skriva snart um korleis det passar. (...)

Oppfatningane av sandlandfelene i dag er nokså annleis. Hardingfelemakar Sigvald Rørlien meiner dette:

På ein skala frå 1 til 10 vert etter mi meining sandlandfelene vurdert til 4. Felene er normale å sjå til, men er feilkonstruerte med omsyn til bassbjelken, tjukkeleik i platene og mensur. Eg trur ikkje at sandlandfelene er noko stort «forbilde» for dagens felemakarar. Sandlandfelene var nok i si tid gode, men måten dei vart bygde på er det ingen eg kjenner, som har vidareført. Fleire av felene som er bygde om i seinare tid, er vorte ret-teleg gode.²⁰

Aasmund spikka bassbjelken med limfugen ut frå loket. Derfor er bassbjelken på felene for langt inn mot midten. Bassbjelken skal ikkje ligge på limfugen mellom platene. Sandlandfelene hadde ofte forskjellig tjukkeleik på platene. Det er viktig at platetonen er lik. Skal felene bli

gode, lyt ein skifte bassbjelken og justere tjukkeleiken på platene. Sandlandbrørne limte halsen inn på sargen. Det var ein nokså vanleg teknikk. Knut Knutsen Steintjønndalen og Erik Johnsen Helland gjorde det same tidlig i karrieren. Eg har òg sett det same i ei Røstad-fele frå 1901. Helland og Steintjønndalen sleit òg med sine feler. Dei hadde også sine idear om lok, bassbjelkar og tjukkeleik på platene. Sandlandkarane hadde sine idear om form og konstruksjon og bruka dei, mens andre overtok seinare med nye idear og løysingar. Sandland-felene var i si tid gode. Dei var nok populære i nærmiljøet og der dei blei selde.²¹

Noko som kan tene som døme på kommentarane til Rørlien er arbeidet han gjorde i 1992 på forfattarens endrefele frå 1914. Då blei mellom anna bassbjelken skifta ut og det blei satt inn sal for understrengane i snekka.

Hardingfelemakar Bård Riise Hoel ved Valdres folkemuseum delar nokre av dei same oppfatningane som Rørlien:

Når ein får inn sandlandfeler, er det ofte problemfeler. Det er mange ting som ikkje stemmer heilt, som ein må ta opp att for å få til å fungere. Til dømes måten å feste halsen på til kroppen på aasmundfelene: Halsen er limt innpå sargen i staden for å vere felt inn. Dette ser ut til å vere ein type tidleg fiolinskjefting. Dette gjev stor belastning frå strengane og eit veldig trykk, noko som gjer at halsen lett kan losne. Også snekka kan vere problematisk: På både aasmund- og endrefeler har eg sett at snekka har unøyaktige hol for stillepinnane og at stillepinnane er dårleg tilpassa. Dette gjev ein del sprekkdanningar i snekka, som gjør felene vanskelege å stemme. Dette har Sandlandkarane tydelegvis prøvd å bøte på ved å sette inn trespilar på tvers i snekka for å forsterke den. Dette har eg berre sett i feler av mindre kjente felemakarar. Eg har òg sett andre unøyaktigheiter i snekka, til dømes at understrengsadelen ligg for lavt så stengene går rett på spillestrengene. Ein del sandlandfeler har heller ikkje understrengsadel. Vidare er det ofte avvik på bogen på venstre og høgre sida av snekka, og i tjukkeleiken i treet. Fleire av endrefelene eg har sett, inkludert aasmundfela til forfattaren, har ein dolp langsetter midtskøyten i platene i botn, som om dei er blitt klemt saman. Dei har ofte "frimerke", det vil seie forsterkingar på limskøyten. Tjukkleiken i

botnplatene midt på varierer mykje, frå 2,5 mm, som er veldig tynt, til 4,3 mm, som er meir normal tjukkeleik, truleg etter kva slag materiale som har blitt brukt, lønn eller svartor. Bassbjelkane er ofte veldig kraftige, og skore rett ut frå materialet i loket. Positive moment er at felene òg har mykje godt handverk, til dømes er kurvene i lokk og botn jamne, rosinga er veldig pen, og skjellegginga er nøyaktig og eins. Ein del av konstruksjonsmåtane i sandlandfelene har ein for lengst gått bort frå, til dømes det å skjere bassbjelken ut frå loket og måten å feste halsen til kroppen på. Normalt blir bassbjelken limt på loket og halsen skjefte ved at den er felt inn i halsklossen. Når det gjeld forskjellar og likskapar i kvalitet mellom helland-steintjønndalenfeler og sandlandfeler, er det vanskeleg å samanlikne. Det er mykje varierende kvalitet i produksjonen til Helland-Steintjønndalen og mykje som er gjort med felene deira i ettertid.²²

Noko av dei same observasjonane finn ein i reparasjonsrapportar etter felemakaren Olav Viken, som òg arbeidde på Valdres folkemuseum. I ei aasmundfele frå 1924, som han fekk inn i 1985, må han lime sprekkar mellom stillepinnane. Det same måtte han gjere med to endrefeler frå 1918, som han arbeidde med i 1997. På endrefela frå 1918 meiner han òg at bassbjelken lyt skiftast ut. På ei endrefele frå 1912, som han arbeidde med i 1994, fastslår han at platene er unøyaktig pålima, at lakken er tynn, og at det manglar understrengsadel i snekka. I ei stor-endrefele frå 1930, som han arbeidde med i 1985, måtte han skjefte om halsen, justere halsvinkelen og føre under gripebrettet.

Hardingfelekjennaren Bjørn Wibe har òg synspunkt på kvifor sandlandfelene ikkje heldt posisjonen sin i ettertid:

Sandlandkarene hadde bra suksess til de sluttet. De fleste er ikke interessante i dag, men noen instrumenter holder fortsatt. Dette har med klangbildet å gjøre; det er det som er interessant for spelemennene. Få på kappleiker i dag bruker sandlandfeler. Det er vel kvaliteten på instrumentene totalt sett det dreier seg om. Det er langt mellom hver fele som er noe tess.²³

Det som kan virke forbausande, er den store skilnaden hos samtidige brukarar og notidige fagfolk i oppfatninga av kvalitet og konstruksjon. Utsegna om at sandlandfelene nok var gode i si tid, men at dei har mista posisjonen i ettertid, kan peike mot ulike løysingar og ideal innanfor felemakeriet som opp gjennom tidene har avløyst kvarandre i takt med endra krav til både konstruksjon og klang.

Kortere hals, bruk av tarmstrenger, og fravær av posisjonsspill gir mindre press på instrumentet og dermed rom for andre konstruksjonsmessige løysningar som man har gått bort fra i dag. Praksis blant spelemenn var at en stemte fela der fela svarte best, og ikke mot en fastsatt kammertone, og at hardingfela var lite brukt til samspill, men mest til solospill.²⁴

Kan hende ein kan tale om ein standardisering av konstruksjon og ønske om eit meir eintydig klangideal i dagens hardingfelemakeri, i motsetnad til dei ulike løysingane som florerte på Sandlandkaranes tid?

I kva grad har sandlandfelene øvd påverknad på andre felemakarar?

Sandlandfelene har truleg i liten grad øvd påverknad på andre felemakarar. Hovudårsaka til dette er nok alderdomlege konstruksjonsmessige detaljar som felemakarar for lengst har gått bort frå.

Det er òg lite i det skriftlege materialet som peikar i retning av at Sandland-karane pleidde omgang med andre hardingfelemakarar etter at verksemda deira var etablert, eller at dei tok opp i seg nye impulsar i verksemda. Ønske om meir robuste og større hardingfelemodellar, derimot, var det felemakarane Gunnar Røstad (1874–1947) og Knut Knutsson Steintjønn-dalen (1887–1969) som møtte og etterkom. Det kan sjå ut til at det var lita interesse hos Sandland for å endre oppskrifta på felemodellen dei laga. Denne feletypen hadde trass i alt skapt det økonomiske fundamentet som gjorde at både Aasmund og Endre fikk eit godt utkomme.

Som døme på Sandland-karanes frávær av påverknad på andre felemakarar kan nemnast: Berre eitt brev er bevart frå ein felemakar, frå John H. Rindøien, Nordmøre, som han sende til Aasmund i 1902 med spurnad om

han tok imot lærlingar, noko han ikkje gjorde. Vidare hadde spelemannen og felemakaren Kjetil Flatin opp gjennom åra fire hardingfeler til reparasjon hos Endre, men om dette har øvd påverknad på Flatin, er vanskeleg å seie; Flatin var truleg mest påverka av Gunnar Røstad, som han i fleire periodar gjekk i lære hos. Ein som etter kvart blei ein kjend felemakar, kjøpte av Aasmund, nemleg Sveinung O. Gjøvland (1892–1977) frå Åmli i Aust-Agder. Ifylgje notatboka til Aasmund kjøpte han nr. 245 for 30 kroner og nr. 285 for 60 kroner.

Rundt 1910 fekk han den første fela si, ei ”Brunkebergfele”, for 32 kroner (tilsvarande ein pris på om lag 1700 kroner i dag). Ho var laga av Aasmund Sandland, og på denne fela lærte han å spele etter Gunnulf Borgens musikk. / Gjøvland laga si første hardingfele (3/4 storleik) i 1917. / Fela blei laga utan hjelp eller opplæring, bare utforma etter ei fele han hadde sett, truleg ”Brunkebergfela”. (Krakstad, 2012 s. 24.)

Det er nærliggande å tru at det dreier seg om fele nr. 245, og at denne blei sendt mot stopppkrav: 30 kroner for fela og 2 kroner i oppkravsgebyr. Gjøvland var rundt 18 år då han kjøpte den første aasmundfela, som han lærte seg hardingfelespel på, og rundt 28 år da han laga si første hardingfele. I kva grad felemakeriet til Gjøvland har vore påverka av aasmundfelene, kan denne passasjen vere ein indikasjon på; her har bassbjelken tydelegvis vore problematisk:

Her i dalen har Harald Hesjevoll ei Gjøvland-fele, og Olav Sperle hadde ei. Den var dessutan ”toneforbetra” ved at einkvan hadde stukke ein kniv inn lydhola og spikka av bassbjelken.²⁵

Vidare finn ein fylgjande om gjøvlandfelene:

Gjøvland var tydelegvis særleg påverka av stiltrekka i Olav G. Hellands instrument. Ornamentikk, og utforming og snekke er gjorde etter mønster av Helland.²⁶

Ein kan då undrast om ikkje Helland-stiltrekka har nådd Gjøvland gjennom aasmundfelene han kjøpte. Sjølv om sandlandfelene var populære

i samtida, er det lite som tyder på at dei blei skuledannande blant felemakarar slik som til dømes helland-, steintjønndalen- og røstadfelene blei.

Nokre sluttperspektiv

I Noreg på siste halvdel av 1800-talet og eit stykke inn på 1900-talet var det eit sterkt fokus på nasjonal kultur. Kappleiksordninga var alt etablert, medan sentrale norske komponistar innanfor kunstmusikken, mellom andre Edvard Grieg (1843-1907) og Johan Halvorsen (1864-1935), viste stor interesse for slåttemusikken. Ein kan hevde at hardingfela blei emblematiske for dette fokuset, eit symbol på norsk kulturarv, og med dette kom spurnaden etter fleire feler.

Aasmund starta si verksemd i ei tid då denne tendensen for lengst var i gang, så han skjøna nok at det her låg ein marknad som i stor grad var udekt. Han var sjølv spelemann, og hadde soleis kjennskap til både instrumentet, slåttane og andre spelemenn. Han lærte broren å spele, og etterlét seg òg slåttar, som "Gangar etter Åsmund Sandland etter Torleiv Lykkja, Seljord", og Gibø-springaren "Ramskeifyla".

Sandlandkarane klarte å møte etterspurnaden, og felene deira blei godt mottekne i samtida. Saman med Helland-Steintjønndalen-dynastiet var dei av dei få som laga feler i stor skala, og denne næringsverksemda blei i mange år sandlandkarane sitt økonomiske fundament. Men gradvise endringar innanfor kulturlivet og nye medium byr hardingfela på alvorleg konkurranse, særleg under produksjonstida til Stor-Endre. Ein detalj som det er verd å merke seg, er setninga i brevet frå Olav T. Ranum til Stor-Endre, der Ranum vil freiste å få opp att interessa for hardingfela. Det at Ranum løftar perspektivet frå reint sal til omsut for hardingfela som nasjonalinstrument, kan tyde på at firmaet gjennom si verksemd både som musikkhandlar og impresario har erfart dalande interesse for slåttemusikken. Samanlikna med utviklingstrekk i Noreg i mellomkrigstida, som aukande industrialisering og urbanisering, og tilsvarende tilgang på andre musikkformer gjennom radiosendingar, grammofonplater og konsertar, kan dette sjåast på som ei moglege forklaring.

Notar

1. Endre E. Sandland intervju av Harald Oppebøen i *Telemark Tidend*, laurdag 4. april 1987.
2. Endre E. Sandland, 23. oktober 2010, i samtale med forfatteren.
3. http://no.wikipedia.org/wiki/Skandinaviske_myntunion
4. Norsk Folkemuseums fotonummer: N.F. 9288 L.86594 -95 -06 -97
5. Endre E. Sandland, 23. oktober 2010, i samtale med forfatteren.
6. E-post frå Øystein Sandland 15. november 2011, med spørsmål frå forfatteren, som han har stilt faren, Endre Sandland.
7. *ibid.*
8. Endre E. Sandland, laurdag 23. oktober 2010, på garden Sandland, i samtale med forfatteren.
9. Ættesoga, familieband til Kviteseid. URL: <http://www.soge.kviteseid.no/note.php?nid=N483&ged=Kviteseid.GED> Tilgjenge 03.03.13
10. Endre E. Sandland, 23. oktober 2010, i samtale med forfatteren.
11. Bøe, Olav *1.000 feler frå Sandland*, Avisartikkel i *Varden*, publisert 13.11.2004.
12. Endre E. Sandland, 23. oktober 2010, i samtale med forfatteren.
13. E-post frå Øystein Sandland 15. november 2011, med spørsmål frå forfatteren, som han har stilt faren, Endre Sandland.
14. Endre E. Sandland, 23. oktober 2010, i samtale med forfatteren.
15. *ibid.*
16. Digitalarkivet, tilgang 19.03.14, URL: <http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/person/pf01037213000419>
17. E-post frå Øystein Sandland, datert 18.03.14.
18. Folketeljingslister frå Registreringsentra for historiske data Tilgang 31. august 2012. URL: <http://www.rhd.uit.no/folketelling/ftliste.aspx?ft=1900&knr=0621&kenr=037&bnr=0001>
19. *Profilar I norsk folkemusikk og folkedans*. Tilgang 10. september 2012. URL: http://www.folkedans.com/folkemusikk/folkemusikk_profilar.htm
20. E-post frå Sigvald Rørlien 18.03.14.
21. Samtale med hardingfelemakar Sigvald Rørlien, torsdag 14. august 2014.
22. Samtale med hardingfelemakar Bård Riise Hoel, Valdres folkemuseum 7. august 2014.
23. Samtale med Bjørn Wibe, fredag 8. august 2014.
24. Samtale med Olav Sæta, fredag 8. august 2014.
25. *Einar Ese om Sjur Hesjevoll* Tilgang: 12. august 2014. URL: <http://www.folkemusikkjio-stedal.no/sjur.4858378.html>
26. Lande, 2005, s. 23.

Litteraturreferansar

Aksdal, Bjørn (2009). *Hardingfela felemakere og instrumentets utvikling*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

- Birkeland, Frode Følling (2008). *Felemakarar på Nordvestlandet*. Folkemusikkarkivet for Møre og Romsdal, Skrift nr. 4.
- Jonsson, Bengt R. og Solberg, Olav (2011). *Vil du meg lyde. Balladsongare i Telemark på 1800-talet*. Oslo: Novus forlag.
- Krakstad, Ole Svein (2012). *Felemakaren Sveinung Gjøvland 1892–1977: Åmli Boknemnd*.
- Lande, Vidar (2005). *Frøysatradisjonen. Musikanerane og felemakarane frå Aust-Agder: Torleif og Olaf Frøysaa*. Institutt for folkekultur, Høgskolen i Telemark, Rauland.
- Vollsnes, A. (1999) (red.). *Norges Musikkhistorie*, bind 3. Oslo: H. Aschehoug & Co.